FIK MEIJER

THALASSA

HISTORISCHE BESPIEGELINGEN ROND DE MIDDELLANDSE ZEE

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Fik Meijer
Omslagontwerp Studio Rubio
Foto auteur Pim Meijer
Lithografie afbeeldingen Pixel-it
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 6066 1

Thalassa!! Thalassa!!

In de lente van het jaar 400 v.Chr. naderde een leger van tienduizend Grieken de berg Theches in het noordoosten van Turkije. Ze waren uitgeput na alles wat ze in de voorafgaande twee jaar hadden beleefd. Vol verwachting waren ze ingegaan op het verzoek van Proxenus, een legeraanvoerder uit Boeotië, om als huurling deel te nemen aan een strafexpeditie. Cyrus, de broer van de Perzische koning Artaxerxes II, wilde namelijk afrekenen met de Pisidiërs. Dit bergvolk in Zuid-Turkije zorgde voortdurend voor moeilijkheden. Een van de Grieken die zich aangesproken voelden om zich bij dit leger aan te sluiten, was Proxenus' goede vriend Xenophon, een Athener. In de grote groep huurlingen was hij een opvallende verschijning. Hij had een gedegen filosofische opleiding genoten, naam gemaakt als schrijver en zélfs in het gezelschap verkeerd van Socrates en Plato. Het is maar goed dat Xenophon aan de expeditie heeft deelgenomen: hij heeft de belevenissen van de huurlingen van begin tot eind opgetekend in zijn boek *Anabasis*. Daardoor weten we dat alles anders verliep dan Cyrus aan Proxenus had voorgespiegeld.

Aanvankelijk leek alles volgens plan te gaan. Cyrus voerde zijn leger door Lydië en Frygië en bereikte de stad Celaenae, waar de laatste huurlingen onder leiding van de Spartaan Clearchus zich aansloten. De Grieken waren nu met meer dan 11.000 en zagen zichzelf als de elitetroepen van Cyrus. Het optimisme over wat hun te wachten stond, werd echter met de dag kleiner. Cyrus

volgde een andere route dan ze verwacht hadden. Langzaam drong het dan ook tot ze door dat hij heel andere plannen had. Wat bleek, Cyrus wilde met zijn leger ten strijde trekken tegen zijn eigen broer, Artaxerxes, om diens plaats op de troon in te nemen. Even dreigde muiterij onder de huurlingen, maar Clearchus wist hen er met allerlei dreigementen van te overtuigen dat ze toch beter Cyrus konden volgen. Desertie leidde tot een vogelvrij bestaan. Met tegenzin gaven ze hun verzet op en trokken met Cyrus mee, de Eufraat over, op weg naar Babylon. Enkele weken later kondigden dichte stofwolken de komst van het grote leger van de Perzische koning aan.

Op een onbekende plaats, later bestempeld als Cunaxa, stuitten de twee legers op elkaar. Vlak voor de strijd losbarstte, hield Cyrus een toespraak. Hij prees de Grieken om de vrijheid die ze ooit verworven hadden en verwachtte dat ze voor hem even dapper zouden vechten als hun voorouders tegen de Perzische indringers bijna een eeuw geleden. Zijn woorden misten hun uitwerking niet. De Grieken vochten als leeuwen. Ze bleven overeind in de stormlopen van het leger van Artaxerxes en behaalden de overwinning, maar hun succes diende geen enkel doel meer. Cyrus raakte met enkele getrouwen verwijderd van zijn elitetroepen en werd dodelijk getroffen onder zijn jukbeen door een werpspies. Het moreel van zijn Perzische soldaten daalde daarmee tot het nulpunt. Het grootste deel gaf zich spontaan over, de anderen volgden kort daarop. Het leger van Artaxerxes had nu vrij spel. Ze vielen het kamp van Cyrus binnen en maakten het met de grond gelijk. Toen de Grieken na hun succesvolle strijd in het kamp terugkeerden, zagen ze wat er was gebeurd en realiseerden ze zich dat ze zich in een uiterst hachelijke situatie bevonden. Hoe konden ze overleven in een onbekend en moeilijk begaanbaar gebied, omgeven door vijanden?

Even hadden ze de hoop dat ze met Artaxerxes en Tissaphernes, een van zijn satrapen (gouverneurs van een provincie), een

overeenkomst konden sluiten en begeleid door Perzen noordwaarts zouden kunnen trekken. Toen echter de Spartaan Clearchus en enkele andere Griekse generaals in de tent van Tissaphernes verraderlijk werden vermoord, wisten ze dat ze hulpeloos alleen waren en zelf een vluchtweg moesten zoeken.

Zo begonnen de Grieken aan hun moeilijke tocht noordwaarts. Xenophon, die het gezag voerde over de achterhoede, heeft deze lange mars uitgebreid beschreven. Zijn verhaal is soms boeiend, maar vaak heeft het ook veel weg van een opsomming van dagmarsen van de ene naar de andere plaats. Xenophon schrijft zo gedetailleerd dat de route van de Grieken goed nagegaan kan worden: van Irak naar Kurdistan en Armenië en verder naar het noorden. Op hun tocht was er een voortdurende dreiging, ze werden aangevallen door Perzische soldaten of lokale stammen. Daarnaast kostte het hun de grootste moeite om aan voedsel te komen. Wanneer ze dachten voor even veilig te zijn, werden ze plotseling opnieuw aangevallen of beschoten. Toch vorderden de Grieken gestaag.

Toen ze uit de bergen kwamen, waren de problemen echter niet voorbij. Nu moesten ze een rivier overtrekken, maar bij iedere doorwaadbare plaats wachtten telkens nieuwe vijanden. Uiteindelijk wisten ze toch de overkant te bereiken en konden ze Armenië binnentrekken, waar nieuwe ontberingen wachtten: nauwelijks begaanbare passen, ijzig koude sneeuwstormen uit het noorden en lokale krijgers met lange messen. Ondanks het verlies van vele levens konden de Grieken de tocht voortzetten en kwamen uiteindelijk in Gymnias, een betrekkelijk welvarend stadje in Noordoost-Turkije, waar ze gastvrij werden ontvangen en een geleide kregen naar het noorden.

Het einde van hun lange lijden was dan toch eindelijk in zicht. Op de vijfde dag na hun vertrek uit Gymnias moesten ze de berg Theches beklimmen. Een lang lint van soldaten, karren en lastdieren baande zich gestaag een weg omhoog. De snelste solda-

ten waren al boven toen de achterhoede een luid geschreeuw vanaf de top van de berg hoorde. Ze dachten dat hun kameraden werden aangevallen en haastten zich om hen te hulp te komen. Xenophon, die op dat moment in de achterhoede vertoefde, sprong op zijn paard, reed naar boven en hoorde de soldaten massaal roepen: 'Thalassa!! Thalassa!!' Er kwam geen einde aan, want de anderen namen de uitroep van vreugde massaal over. Na enige tijd zag iedereen de zee, waarnaar zo lang was verlangd. Ze omhelsden elkaar en weenden van vreugde. Eindelijk zou er een einde komen aan alle ellende. Natuurlijk was hun tegenspoed nog niet voorbij, maar het uitzicht op de zee gaf hoop.

Ik kan mij heel goed voorstellen dat de Griekse huurlingen hun emoties de vrije loop lieten. Maandenlang hadden ze gebieden doorkruist die weinig gemeen hadden met het landschap dat ze in Griekenland gewend waren. Nu zagen ze bergkammen die richting de kust langzaam afliepen. Hoewel ze nog honderden kilometers van huis verwijderd waren, voelde alleen de aanblik van de zee in de verte al vertrouwd aan. Voor het eerst sinds lange tijd hadden ze het idee dat ze thuis zouden komen.

De uitroep 'Thalassa!! Thalassa!!' is voor mij hét hoogtepunt van het boek *Anabasis* van Xenophon.[1] De woorden waren meer dan alleen een aanduiding voor de zee. Xenophon en zijn huurlingen wisten heel goed dat ze de Zwarte Zee naderden en nog heel ver van hun vertrouwde Middellandse Zee verwijderd waren, maar in hun enthousiasme over de nieuwe fase in hun terugtocht lieten ze zich gaan. Wanneer ze zonder emoties de Zwarte Zee hadden aanschouwd, zouden ze de meest gangbare benaming *Pontos Melas* ('donkere zee') hebben gebruikt. Ook *Pontos Euxeinos* ('gastvrije zee') had uit hun kelen kunnen klinken, een term die zeelieden gebruikten om aan te geven dat de Zwarte Zee hen welkom heette, terwijl hun voorouders in het verre verleden de donkere wateren juist als ongastvrij (*axeinos*) hadden aangeduid. Maar hun realiteitszin was ver te zoeken, ze dachten

alleen maar aan een terugkeer naar de diepblauwe Middellandse Zee, hun eigen thalassa.

In de klassieke Oudheid was de aandacht voor de ontboezeming van Xenophons leger niet erg groot. De meeste Grieken leefden niet al te ver van de zee en hadden dan ook geen behoefte aan nostalgische overpeinzingen. Het bleef bij opmerkingen als die van Arrianus, een geschiedschrijver uit de tweede eeuw n.Chr., dat hijzelf de zee eveneens vanaf de berg Theches had aanschouwd. Tot ver na de Middeleeuwen bleef het nagenoeg stil. Pas in de negentiende eeuw werd de uitroep 'Thalassa!! Thalassa!!' nieuw leven ingeblazen. Die hernieuwde aandacht had alles te maken met de komst van Xenophons *Anabasis* in de klaslokalen van middelbare scholen; eerst in Groot-Brittannië en later ook in andere Europese landen. Niet bij iedereen viel die keuze overigens in goede aarde. Talloze docenten en leerlingen vonden Xenophon maar een saaie schrijver, met zijn opsomming van dagmarsen, weergegeven in het aantal afgelegde parasangen.[2] Tot hen drong de betekenis van 'Thalassa!! Thalassa!!' nauwelijks door. Het verhaal van de lange terugtocht was te eentonig om lang bij één euforische ontboezeming stil te blijven staan. Gelukkig waren er ook andere meningen te horen. Verschillende schrijvers pikten de woorden 'Thalassa!! Thalassa!!' op en werden erdoor geïnspireerd. Sommigen bleven dicht bij Xenophon. Ze verplaatsten zich in zijn persoon, volgden zijn spoor en deden verslag van hun ervaringen. Anderen interpreteerden de woorden ruimer en gebruikten die om hun genegenheid voor de zee tot uitdrukking te brengen, ongeacht of het nu ging om de Zwarte Zee, de Middellandse Zee, de Atlantische Oceaan of welke andere zee ook. Met 'Thalassa' verwoordden ze een verlangen naar de zee als een vlucht uit de dagelijkse sleur.

We kunnen dit verlangen lezen in *The Sea! The Sea! The Shout of the Ten Thousand in the Modern Imagination* van Tim Rood.

Boeiend vertelt hij hoe schrijvers, dichters, wetenschappers, journalisten en kunstenaars de bekoring van de Griekse ontlading op de berg Theches hebben ondergaan en er, ieder op een eigen manier, uiting aan hebben gegeven. Sommigen reisden in het spoor van Xenophon door Turkije en ondergingen ter plaatse de emoties van de Griekse huurlingen bij het zien van de bevrijdende zee. Anderen herinnerden zich plots Xenophons woorden tijdens barre ontdekkingsreizen in verre streken. Weer anderen hebben zijn woorden een plaats gegeven in hun persoonlijke zoektocht naar de essentie van het leven.

Tientallen schrijvers zijn ver van Xenophons situatie afgedwaald en hebben de woorden 'Thalassa!! Thalassa!!' gebruikt in een context die nog maar weinig gemeen heeft met de door Xenophon opgeroepen sfeer. Ze gingen een eigen leven leiden. Het breken en het terugvloeien van de golven, het doordringende geluid van het eeuwige spel van wind en water riepen gevoelens van weemoed op. Het epitheton *polyphloisbos* ('luidklotsend') dat Homerus de zee had toegedicht, werd geregeld van stal gehaald om de bulderende golven van de beschreven zeeën tot uitdrukking te brengen. Maar Thalassa was meer dan dat: het decor van vele avonturen, het symbool van heimwee en een uiting van verlangen. De liefde voor Thalassa is nooit verflauwd en wordt tot op de dag van vandaag bezongen in (reis)verhalen en gedichten. De lofzang op de zee heeft in de loop der tijd ook een erotisch karakter gekregen. Schrijvers bedachten indrukwekkende romantische decors aan de zeekusten, waar de liefde onder een imponerende sterrenhemel opbloeide. In hun romans en novellen roepen de hoofdpersonen 'Thalassa', of ze nu aan de boorden van de Ierse Zee, de Middellandse Zee of een van de oceanen staan.

Een van de eerste fictieve personen die deze woorden uitspreekt is Captain Singleton in het boek *The Life, Adventures, and Pyracies of the famous Captain Singleton*, dat Daniel Defoe in 1720

publiceerde, ver voordat Xenophons *Anabasis* echt bekend werd. Na een lange zwerftocht door Madagascar zien Singleton en zijn metgezellen vanaf een hoge heuvel de zee en ze geven uiting aan hun vreugde met de woorden van Xenophon. Vanaf de negentiende eeuw klinkt de echo van Xenophons woorden luider door. Sommige schrijvers hebben een diepere betekenis aan 'Thalassa!! Thalassa!!' gegeven en gebruiken de woorden als een metafoor voor beschaving. De terugkeer naar zee is als een thuiskomst, een hernieuwde kennismaking met de vertrouwde, geciviliseerde wereld na belevenissen in de barbarij van onbekende oorden. Voor de Engelsen – met een rijke nautische traditie – hebben de woorden van Xenophon daarom altijd een speciale betekenis gehad. Verschillende Engelse schrijvers weten een treffende verbinding te leggen tussen hun liefde voor de zee en het verlangen van Xenophon – of het nu in de reisverhalen is van Alexander Kinglake en Peter Fleming, of in een artikel in *The Times* na de terugtrekking van de Engelse troepen uit de haven van Duinkerken in de eerste dagen van juni 1940.

De zee inspireert niet alleen tot liefde, ze wordt zelf ook bemind. Dit is niet een kortstondige verhouding, maar een levenslange relatie die voortduurt tot de dood de minnaar van haar scheidt. Tallozen hebben hun oneindige liefde voor Thalassa onder woorden gebracht. Zo ook de Nederlandse schrijver Jan de Hartog, die de verbondenheid met de Middellandse Zee heeft uitgewerkt in zijn in 1950 verschenen roman *Thalassa*. Deze gaat over een schipper die de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd en niet goed weet hoe het met zijn leven verder moet. Wanneer hij in een krant leest dat het schip waarop hij tijdens de oorlogsjaren heeft gevaren in Antwerpen verkocht zal worden, gaat hij erheen en treft in de kajuit zijn stuurman van weleer. Hij ziet de verandering die zich in hem heeft voltrokken. Bij het afscheid zegt de stuurman dat hij terug moet naar Marseille, waar de mooie

vrouw Thalassa op hem wacht. De schipper volgt hem en belandt in een groep vrijbuiters in Marseille, die de kost verdienen met het opduiken van allerlei materiaal. Wanneer ze worden ingehuurd om een gevaarlijke dubieuze klus op te knappen, blijft de stuurman te lang op grote diepte. Hij wordt door de schipper naar boven gehaald, maar zal verder verlamd door het leven moeten. Op een avond vertelt de verlamde stuurman over zijn Thalassa: de liefde van zijn leven. De zee heeft hem volledig in haar greep, voor een andere relatie is geen plaats. Hij vertelt de schipper dat hij voor altijd met Thalassa verenigd wil zijn op een van de mooiste plekken in haar wateren: het Franse eilandje Port Cros.

De liefde voor de Middellandse Zee is een virus dat ook mij nooit meer heeft verlaten. Vanaf 1961, toen ik haar veelkleurige water vanuit de trein naar Barcelona voor het eerst aanschouwde, heeft zij een betoverende indruk op mij gemaakt. Diep beneden mij toonde de zee haar kleurenpracht, van lichtgroen tot diepblauw. De afgelopen zestig jaar heb ik de Middellandse Zee leren kennen in veel verschillende rollen: als duiker, zeiler, classicus én reisleider. Ik denk dat zij nu minder geheimen voor mij heeft. Er zijn weinig plekken die totaal onbekend voor mij zijn. Nu ik de tachtig gepasseerd ben, is mijn liefde nog altijd intens – het is een levenslange relatie. Geregeld haal ik geschriften van Griekse en Romeinse auteurs uit de kast en lees ik nautische teksten die mij deugd hebben gedaan. Ze houden mij in de ban van de zee die alles heeft, die langs haar kusten vele culturen zag opbloeien in een landschap dat nooit eentonig wordt. Ik heb met eigen ogen mogen aanschouwen wat die zee teweeg heeft gebracht, van de vroege prehistorie tot de dag van vandaag.

De Middellandse Zee heeft zo'n lange geschiedenis dat je, als je alle bijzonderheden op en rond haar boezem zou willen volgen, duizenden pagina's zou kunnen volschrijven met feiten en

gebeurtenissen. De meeste schrijvers leggen zichzelf beperkingen op. Enkelen hebben het aangedurfd de zee zo omvattend mogelijk te beschrijven. Twee historici hebben gekozen voor een holistische aanpak. Beiden zijn er, elk op een eigen manier, in geslaagd de Middellandse Zee in een brede context te behandelen. Allereerst natuurlijk Fernand Braudel (1902-1985). De Franse historicus belichtte de Middellandse Zee vanuit verscheidene invalshoeken, waarbij de relatie van de mens met het landschap en andere omgevingsfactoren centraal staat. De nadruk in zijn omvangrijke studie van de Middellandse Zee en de mediterrane wereld ligt op de zestiende eeuw; het moment dat het economische zwaartepunt in Europa verschoof van de Middellandse Zee naar Noord-Europa. Braudel schetst een imponerend beeld van een veelzijdige en kleurrijke wereld rond de Middellandse Zee. Hij weet de verbanden tussen geschiedenis en geografische ruimte nauwkeurig aan te geven.[3] David Abulafia heeft een chronologische benadering toegepast. In zijn uitvoerig opgeschreven overzicht van de gebeurtenissen en ontwikkelingen op en rond de Middellandse Zee laat hij zien hoe die zee enkele keren kon uitgroeien tot één commerciële, culturele of politieke zone.[4] Hij spreekt over vijf mediterrane perioden, waarvan de eerste en de tweede de prehistorie en de Oudheid beslaan.

Mijn Middellandse Zee is de zee die in de klassieke Oudheid werd gekoesterd als een belangrijke levensader. Egyptenaren, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen hebben haar bevaren en van haar geprofiteerd. In die meer dan 1500 jaar was zij zowel een bindende kracht tussen culturen als het strijdtoneel van verschrikkelijke oorlogen. Ik heb daar al over geschreven in mijn boek *De Middellandse Zee*. Met het klimmen der jaren wilde ik mijn persoonlijke binding met de Middellandse Zee nog eens duidelijker en persoonlijker naar voren brengen. Ik liep al lang rond met het voornemen om een laatste reis te maken langs plaatsen rond de Middellandse Zee die mij in de loop der jaren het meest hebben

bekoord of inzicht hebben geboden in de (maritieme) geschiedenis van de klassieke Oudheid. Ik worstelde met het idee hoe ik mijn plannen vorm moest geven. Enige tijd dacht ik zelfs dat alles in de prullenbak zou verdwijnen. Totdat ik een ingeving kreeg bij Kaap Malea, een bijzondere plek in een uithoek van de Peloponnesos.